

İSMAİL GASPIRALI FENOMENİ

Bahadır KERİMOV*

Özet

Makalede İsmail Gaspiralı'nın vefatı münasebetiyle 1914 yılında Özbek basınında yayınlanan mersiyeler, başsağlığı amacıyla yazılan en önemli makaleler analiz edilmiştir. Makalenin sonuna ilk defa bilim adamlarına ait önemli makaleler listesini de eklemiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspiralı, Özbek, mersiye

ISMAIL GASPRINSKI PHENOMENON

Abstract

In this article is analysed published in Uzbek Press in 1914 elegiacs, articles dedicated to Ismail Gasprinski. In addition it is attached a list of some newly found sources.

Keywords: Ismail Gasprinski, Uzbek, elegiac

Bu dünyada insandan ancak iyi isim ve güzel amel miras kalır. İnsanların maddi ve manevi açıdan mutlu hayat geçirebilmesi için kendi düşüncesi, mal varlığı ve canı ile hizmet eden fedakar kişilerin hayırlı işleri her zaman hayırla anılır. Bugün vefatının yüzüncü yılında İsmail Gaspiralı'yı anmaktayız. O bilge maarifçinin tarih karşısında ne kadar büyük işleri gerçekleştirdiği gözler önünden geçmektedir. Bir tek *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla etrafı aydınlattığı, ileri görüşlülüğü ve ceditçi düşünceleri ile herkesin gönlünde derin bir yer edinmişti. Profesör Begali Kasimov'un vurguladığı gibi: *Onu Kaşkar'dan Londra'ya kadar, Sankt Peterburg'dan Bombay'e kadar herkes bildirdi, onu takip eder, ona itibar gösterirlerdi.*

* Prof. Dr., Özbekistan Milli Üniversitesi Özbek Edebiyat Bilimi ve Dünya Edebiyatı Bölümü, baho_karim@yahoo.com

Bahçesaray'ın evladı, ceditçilerin atası, ünlü *Tercüman*'ın sahibi İsmail Gaspıralı'nın vefatı onu sevenlerin gönlünü karartmıştı. Zamandaş ve meslektaşları bu ayrılıktan dolayı üzüntüye kapılmış, onun ne kadar girişimci ve gayretli bir insan olduğunu tekrar tekrar dile getirmişlerdi. *Millete, halk ve topluma hizmet edenler belki de her zaman olmuştur. Birileri bilimle hizmet etseler, diğerleri malları ve akılları ile yardım etmişlerdir. Ama İsmail Bey'in hizmeti bereketli ve gayet yararlı bir yardım oldu. İsmail Bey bu millet için hayırlı ve benzersiz bir hizmetçi idi*¹ Bu fikri söyleyen Rizaüddin Fahriddin Şura dergisinde Gaspıralı'nın faaliyeti ve ömrünün son yılları ile ilgili geniş çaplı makaleler yazmıştı. Bilindiği gibi, İsmail Bey 9 Eylül 1914 yılında etrafına çocuklarını, yakınlarını çağırarak ve: *Söyleyecek sözlerime dikkat ediniz, halim kötü, bunun neticesi önümüzdeki günlerde belli olacak. Madem, doğduk, sonunda bir gün elbet öleceğiz. Sözlerimden üzülmeyin, doğmak doğal olduğu gibi ölmek de tabiidir*, diyerek birkaç vasiyette bulunmuş.

10 Eylül 1914 yılında akşam saatlerinde yüzünü kibleye doğru çevirirler. Sabaha kadar aynı halde yatar.

11 Eylül 1914 sabahında saat sekiz civarında vefat eder.

12 Eylül 1914 Cuma gününde cenaze namazı kılınır. Namaza beş altı bin kişi katılmış.

Her bir Müslüman aydınının Gaspıralı'nın vefatını duyunca hemen *İnna Lillahi Ve İinne İleyhi Raci'un* kelimesini tekrar ettiği ve sonra üzülerek gözyaşı döktüğü şüphesizdir. İsmail Bey'in meslektaşı Hasan Sabri Ayvazov *Ey üstat! Sen bir güneş idin! Doğuda yüzyıllar boyunca cehalet karanlığı dolayısıyla zevale yüz tutan Türk Müslüman kavimlerini tenvir etmek için tulu etmiş bir güneş idin*, diye yazmıştı.

Özbek ceditçilerin, özellikle, Mahmuthoca Behbudi gibi öncü aydınların da onu kendilerine manevi ata, kılavuz ve meslektaş olarak görmeleri boşuna değildi. Özellikle, Gaspıralı'nın vefatı ile ilgili dünyanın çeşitli bölgelerinde ağıtlar yakıldı, nedametler dile getirildi ve bununla birlikte kadere boyun eğmekten başka çare olmadığına inanıldı. Merhumun yakınlarına, Bahçesaray'a Müslümanlara özgü yüksek adap ile başsağlığı bildirilmiş, sabrı cemil dilekleri yazılı mektuplar, telgraflar, haberler art arda gönderilmişti ki bunların hepsi tarihi gerçeklerdir, elbette. O dönemde dünyanın birçok gazete ve dergisinde, özellikle, Tatar matbuatında basılan buna benzer makalelerin sayısı o kadar çoktu ki saymakla bitmezdi. Bu lafta abartı yoktur. Çünkü sadece Özbek matbuatında Gaspıralı hakkında 1914'ün Eylül ayından Kasım ayına kadar yani üç ay içerisinde onlarca eser yazıldı. Bu edebi, bilimsel ve içtimai ruhta yazılmış yazıları "Mersiye-Şiirler", "Sosyo-politik makaleler ve haberler" başlığı altında tasnif etmek mümkündür. Elimizdeki yazılar buna delalet etmektedir.

Şimdi, derlenmiş materyallerin tahliline geçelim. İlk önce belirtmek gerekir ki materyallerin genel duygusal yapısında müştereklik, mazmun ve içeriğinde yakınlık mevcut. Bu genel uyumun temelinde kaygı ve övünç, teessüf ve umut gibi çift yönlü his ve duygular vardı. Bununla birlikte dünyadaki herhangi bir canlının kaçıp kurtulamayacağı, insanoğlunun başına ne zaman geleceği belli olmayan sırlı ölüm hadisesi Gaspıralı fenomenini etrafıca anlamak için ganimet gibi bir

¹ Şura, Ekim 1914.

fırsat ortaya çıkmış algısını akla getirir. Çünkü dünya için denge vazifesini yapan dağların büyüklüğü, heybeti ondan uzağa gidince görülür, daha açık anlaşılır. Zamandaşları, meslektaşları İsmail Gaspıralı vefat ettiği an itibarıyla o zatın millet için gerçek bir fener olduğunu itiraf etmişlerdir. Aradan belli bir zaman geçince bu büyük insanın belirttiği öğütler, hikmetler, hayat için kılavuz mahiyetindeki görüşler kanıtlanmış oldu. Kendisinden sonraki nesillere muhteşem bir fikir meydanı oluşturdu. Mehâbete hakikat ve heybet eklendi.

Özbek yazarlarının Gaspıralı'ya ithaf edilen eserleri, genellikle, o zatın vefatı münasebeti ile ortaya çıktı. Vurgulamak isteriz ki, bu vefat öncesinde de bazı şairler Gaspıralı adı ve *Tercüman* gazetesi ile ilgili bir iki yazı yazmışlardı.

Semerkantlı şair ve eğitimci Sıddıki Aczi tarafından yazılan Orenburg'taki ünlü Şura dergisinde basılan "Teşekkür ve Rica" adlı şiirde Türk halklarının tüm tanınmış ceditçi aydınları, millet önderleri "*Envâr-ı ittifak, terakki nurlarının*" hizmetleri kaleme alındı. *Yıldız, Ülfet, Terakki* adlı matbuat yayınları vurgulandı. Yazar aynı millet aydınlarının unutulmayacak hizmetleri hakkında yazarken Gaspıralı ve onun *Tercüman* gazetesi hakkında da görüşlerini belirtmişti:

*İcra eden vazifesini Allah lisanı ile
Neşretti mevizesini Tercüman ile
Halk oldu aşına bu sebep cihan ile
Halletti müşkülâtı fünunun beyan ile.*²

Özbek matbuatında konuyla ilgili ilk eser Taşkentli şair Kerimbek Kemi'nin (1865-1922) *Muteber Tercüman ve İsmail Bey Gaspıralı Cenapları Hakkında* adlı şiiri *Ayna*'nın 19 Şubat 1914 tarihli sayısında basıldı. Gaspıralı ile ilgili çalışmalar yürüten Z. Abduraşidov'un belirttiğine göre bu şiiri Kemi 1898 yılında yazmış ve *Tercüman* gazetesine göndermiş. Gaspıralı'nın "Taşkentli Şair Kemi'ye" cevap makalesinde³ yazıldığı gibi muharrir kendi hakkındaki bu şiiri gazetede basmaya istihale etmiş.⁴ Gaspıralı vefatından evvel yazılan bu şiirde "çok düzgün, *fikr-i fasih*" diye gazete muharriri tavsif edilirken, *Tercüman*'ın çeşitli haberleri, bilim, adap ve ahlakla ilgili nasihatler, hatta insanı neşelendiren fıkraların basılmasından bahsedilir:

*Her hurufı gül gibi her noktası gonca misal,
Huş temaşa isteyenler gülistan Tercüman*⁵

Tercüman ve gazete muharririni aynı şekilde gül gülistana benzeten Kerimbek Kemi o zatın vefatı ile ilgili "Hakayıkı Ağâh, Maarifi Destgah, Üstad-ı Zaman, Sahib-i Tercüman Cenab-ı İsmail Bey Hazretlerinin Ruh-ı Pür Fütûhlarına İthaf" diye adlandırılan uzun başlıklı tarih-

² Şura, 1 Temmuz 1913.

³ *Tercüman*, S 41, 1898.

⁴ bk. Z. Abduraşitov, *İsmail Gaspıralı i Türkestani v Naçale XX Veka: Svyazi-Otnoşeniye-Vliyaniye*, Akademneşir, Taşkent 2011, s. 160.

⁵ *Ayna*, S 17, 19 Şubat 1914.

mersiyesini yazdı. Şairin Gaspıralı ile ilgili görüşleri başlıktan bile açıkça görülmektedir: Gaspıralı çoğunluğun üstadı, hakikate aşına, eğitimci ve şiirin sonunda ferd-i zaman olarak anılır.

*Cümle-i İslam eliga rehber ü üstad idi,
Berçe şagirdanine erdi atadek Mihriban.
Erdi ul zat-ı mükerrem din ü milletge penah,
Erdi ul zat-ı muazzam maktada-i muminan.*⁶

Kemi'nin fikrine göre, o zatın buna benzer güzel sıfatları “methi evsaf”ını çoğaltmak mümkün. En önemlisi Müslümanların başına gelen bu büyük musibeti hafife almak olmaz, yani “*Cümle-i İslam iline bu musibettir büyük.*”

Vurgulamak gerekir ki, Gaspıralı'nın vefatı ile ilgili mersiye ahenginde yazılan şiirlerde şairlerin insana, millet ehline, Müslümanlara müracaat üslubu açıkça görülür:

*Yıgla millet kan töküb, eyleb nevalar yığagıl,
İsmailbek ruhuna kılğıl dualar yığlagıl.
Çak çak eyle yakan, kan tök közingdin tımmayın,
Elif kadın dal etib üşleb asalar yığlagıl.*⁷

Buna benzer davet ile başlayan bir mersiye tarih şiirde şair Tevella, İsmail Gaspıralı'yı nur saçan yıldıza, karanlığı aydınlatan aya benzetir. Yüce nesepli olduğu vurgulanır. *Biz çocuklara katılınız, geliniz atalar, ağlayınız,* diye yaşlı ve gençlerin hüznünlü olduğunu ifade eder.

Buharalı Sadreddin Ayni kendi şiirinde üstadı, yani “*Ruh-ı aladan cüda, nur-ı musaffadan cüda*” olduğuna ağlar:

*Bir özün biz milleti İslam'a feryat eyledin,
Bendi gafletten zavallı halkı azat eyledin,
Söyledin, yazdın, çalıştın, hiç meyus olmadın
Yurt u yer viraneye dönmüştü abat eyledin.*⁸

İsmail Bey'in benzersiz hizmetlerinden bir tanesi viran olan ülkeyi abat etmesidir. Genel olarak mersiyelerde tezat sanatından, yani karanlığı aydınlatması, bozguna uğrayan ülkeyi abat etmesi gibi ifadeler açıkça görülür.

Tahlil edilen şiirlerde açıklanan duygulara eşlik eden ahenk Andicanlı 16 yaşındaki öğrenci

⁶ Seda-yı Türkistan, 7 Ekim 1914.

⁷ Tölegen Hocamyarov (Tevella), “Edib-i Zaman, Naşir-i Tercüman İsmailbek Gaspıralı Cenablarına Tarih”, *Seda-yı Fergana*, 26 Eylül 1914.

⁸ Sadreddin Ayni, “Büyük Babamızın Musibetile Perişan Olan Hatırdan Bir Neçe Perişan Şiirler”, *Seda-yı Türkistan*, 30 Eylül 1914.

Hamidi'nin "Marifetçi Dedemiz İsmail Gaspıralı Hazretleri Hakkında Taziye Namemiz", Hamza Hekimzade Niyazi'nin "Marsiye", Hüseyin Hoca Saadeti'nin "Mersiye", Abdulla Avlanı'nın "Edib-i şehit İsmail Bey Ruhuna", Semerkantlı şair Fahrettin Raci'nin "İsmail Bey Hazretlerine", Sıddıki Aczi'nin "İsmail Bey Hazretleri anısına", Vasli Semerkandi'nin Tacikçe yazdığı "Tarih-i Rihlet Cenab Mirza İsmail Bey Sahib-i Ceride-i Tercüman Rahmetullah Rahmeten Ve Asaten Ve Udhula Fil Cinan", Hatai'nin "İsmail Bey Hazretlerinin Anısına", Molla Şemseddinkari Haib'in "Muhterem Fazıl-ı Nüktedan Ve Feridüz-Zaman Naşir-i Tercüman", "Ahval-ı Zaman İsmail Bey Gaspıralı Cenaplarının Tarih-i Sali Favtleri" adlı tarih şiirlerinde de açıkça görülmektedir.

İsmail Gaspıralı'nın vefatıyla ilgili sosyo-politik ruhta yazılan edebi makaleler de yazarın içsel duygularını, hüznü keyfi ve ayrılığın heyecanlı nedameti ile karışmıştır.

Örneğin, Mahmudhoca Behbudi'nin meşhur "Seyahatname" eserinde 20 Haziran 1914 tarihinde İstanbul'un Gülhane Parkı'nda İsmail Gaspıralı ile karşılaştığı ve birlikte yedi saat sohbet ettiğini kayda geçirmiştir. Üstat ve şakirt arasında geçen sohbetin içeriği aynı hatıratla verilmiştir. Behbudi Gaspıralı'nın görünüşüne dikkat çekerek onun hasta olduğunu, öksürdüğünü ve gayet zayıf düştüğünü yazmıştır. Hatta hal hatır sorma faslında *Neden bu kadar zayıfladınız?* diye sorduğunu belirtir. Sohbetin güzel geçtiğini, Behbudi şu şekilde hatırlar: Üstat hazretlerini İstanbul'da görmek ve sohbet etmek hiç aklıma gelmemişti. Allah'ın lütfü ile üstat hazretleriyle تنها 7 saat süren sohbetinden o kadar feyiz aldım ki söylemekle bitmez. O sohbetlerin lezzetini ben asla unutmam.⁹ Behbudi bu anılarını Gaspıralı'nın vefatı ile ilgili haberi aldıktan sonra yazdığı kesindir. Bununla birlikte *Ayna* dergisinde basılan "İsmail Bey Hazretleri" adlı özel bir makalesinde: *Müslümanları dünyadan haberdar etmek için Rusya, Türkiye, Mısır, Tunus, Cezayir, Hindistan, Afrika, Türkistan ve Buhara'ya defalarca seyahat ederek gittiği her yerde Müslümanları çağdaş medeniyete, bilim asrına, sanayi ve ticareti geliştirmeye, Rus medeniyetine davet ve teşvik etmişlerdir*¹⁰ diye Gaspıralı'nın hizmeti ve faaliyetinin kapsamına büyük bir önem vermiştir. Behbudi'nin yazdığı gibi "üstadı muazzam"ın âlimler, muharrirler, muallim ve öğrencilerden oluşan milyonları aşan şakirtleri vardır.

Abdurauf Muzafferzade "Merhum İsmail Bey Adına Anıt Yapma Konusu" adlı makalesinde Gaspıralı'nın tüm faaliyetini Türk halkları tarihiyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Gaspıralı'nın özgeçmişine, aile muhitine, yaşadığı zorluklara, kişisel salahiyetine, içtimai ve siyasi düşünce derinliğine ve dehalığına dikkat çekmektedir: İsmail Bey'de olduğu gibi kararlılık ve ilkesel hayalin kesin umutlara örtülmesi gayet ender görülen dehalara özgü bir şeydir. Gelecekle ilgili umut ve amaç hem de onları gerçeğe dönüştürme yollarını görebilmek yetisi Türk milletinde İsmail Bey'de olduğu kadar hiçbir dehada görülmemiştir, dersek yanlış olmaz. Bununla birlikte makale yazarı Gaspıralı vefat-ı irtihalinden de bahsederek *O âlicenap zatın arkasından sadece biz değil, tüm Türk dünyası ve İslam âlemi ağlamaktadır. Ne mutlu ona, ne kadar güzeldir o irtihal* diye etkili bir dille yazmıştır.¹¹

⁹ *Ayna*, S 49, 1914.

¹⁰ *Ayna*, S 50, 1914.

¹¹ *Seda-yı Türkistan*, 30 Eylül 1914.

Hamza Hekimzade Niyazi aynı konudaki “Yevmü'l-Vefat” adlı makalesinde İsmail Bey'i: *Kendisinin insan olduğunu hakikat gözüyle gördükten sonra tüm Rusya Müslümanları arasında maarif denizini dalgalandırmak ve taşlı yerleri çiçek bahçesine dönüştürmek amacıyla karşısına duvar olarak çıkan bazı nifak, gaflet ve cehalet gibi sayısız büyük taşları tek başına Ferhat misali içtihat ve gayret çapasıyla bozguna uğratan bu zat merhum ve mağfur İsmail Bey hazretleri idi.*¹² diye yazmıştı.

Gaspıralı ile ilgili aynı konuda yazılan eserlerden bir tanesi kadın yazarın kaleminden çıkmıştır. Sara Muzafferiyeye, “Şefkatli atamızdan ayrıldık” adlı makalesinde kadın ve kızlar adına taziye yazısı yazmıştır. *Tercüman* gazetesine ilave olarak Âlem-i Nisvan'ı yayımladığını dile getirerek: *Muhterem atamız İsmail Bey kadın ve kızlar için de büyük bir hamî idi. Kendisi her zaman bizleri himaye eder, bilim ve kültürel işlerimize yol gösterirdi*¹³ diye yazmıştır.

O dönemdeki Özbek matbuatı A. A. Z. (Aşuralı Zahiri)'nin “Merhum İsmail Bey Neler Yaptı?”, K. A. imzalı yazarın “İsmail Bey Kimdir?”, K. Ş. S. imzalı Karkili yazarın “Ulu Atam Kaygısı” adlı makaleleri basmıştı. *Türkistan Vilayetinın Gazetesinde* ise Gaspıralı'nın vefatıyla ilgili haberle birlikte Mirmuhsin Şermuhammed'in özel bir makalesini de yayımlamıştı.

Taziye günlerinde *Tercüman'a* dünyanın dört tarafından taziye dilekleri ve telgraflar gelir. Bu yazıları gönderenler arasında Türkistanlı muharrir ve yazarlar da vardı. *Tercüman'ın* “Taziye telgrafları” köşesinde Semerkant'tan Behbudı'nın gönderdiği: *Kederinizi paylaşıyorum. Cenabı Hak'tan sabır ve tahmil niyaz ediyorum* mазmunundaki kısa telgrafi da basılmıştı. Hokantlı bir grup öğretmen ve gençler: *Seda-yı Fergana* gazetesine: *Sevgili İsmail Bey'in irtihaliyle ilgili basılan haber bizi fevkalade üzümüştür. İşbu ziya-i âlime cümle ile birlikte biz de ağlamaktayız. Hokant gençleri ve muallimleri merhumun ruhuna rahmet, kalanlara sabır ve tahmil temennilerinde bulunarak camide dua ettiler* haberini gönderdiler. Haber gazetenin 5 Ekim 1914 tarihli sayısında basıldı. Bir hafta sonra aynı gazetede *Ayna* yazarlarından Mirzaşah Hafızov ve Osman Hoca'nın *Eski Buhara Müslümanları münevver İsmail Bey'in vefatından ötürü kederinizi paylaşmaktadır* tarzındaki taziyesini basılmıştır.

Kısacası, o dönemde Özbek matbuatında basılan büyük veya küçük hacimli şiirler ve makalelerde Bahçesaray'a gönderilen kısa satırlı taziye mektuplarında da İsmail Gaspıralı'nın çeşitli yönleri, yüksek insani faziletleri tekrar tekrar anılır. Zira “millet hizmetkârı” olarak saygı ve ihtirama layık görülen, birkaç yüzyılda bir defa çıkabilecek mütefekkir ve fedai kişilerden birisidir. Gaspıralı'yı Özbek yazarları samimiyetle anarak onunla ilgili mersiyelerini içtenlikle yazdılar. Aslında, Gaspıralı'nın öğüt verdiği gibi kalem ehli kalemlerini iki kuruşluk kuru hokkaya değil, belki de kalbine batırarak, yürek kanıyla yazmaları lazım. İşte o zaman diğerlerinin vicdanına ulaşır. *Halk ile karışmanız öyle olmalı ki içlerinde durduğunuz vakit onlar sizi sevsinler ve ayrıldıktan sonra sizin için ağlayabilsinler* İsmail Gaspıralı'nın bu hikmeti, felsefi görüşü kendisinin hayat yoluna da, ayrılık anlarına da aynı biçimde ilişkindir.

¹² *Seda-yı Fergana*, 24 Eylül 1914.

¹³ *Seda-yı Türkistan*, 7 Ekim 1914.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdureşidov, Zeynabiddin, İsmail *Gaspirinskiy i Turkestan v naçale XX veka: svyazi-otnoşeniye-vliyaniye*, Akademneşir, Taşkent 2011.
- Gaspirinski, İsmailbek, *Hayat ve Mamat Meselesi*, Maneviyat > Neşriyatı, Taşkent 2006.
- İsmail Gaspirinski ve Türkistan*, Şark Yayınevi, Taşkent 2005.
- Kasimov, Begali, *Milli Uyganış*, Maneviyat Yayınevi, Taşkent 2004.
- Kerimov, Bahadır, *Yengileniş Sağınçı*, Edebiyat Camğarması Yayınevi, Taşkent 2004.

İLAVE

İsmail Gaspiralı'ya ithaf edilen eserler listesi:

Şiirler

- Aczi, Siddiki, "İsmailbek Hazretleri Yadıga", *Ayna*, S 51, 1914.
- Avlani, Abdullah, "Edibi Şahir İsmailbek Ruhuna", *Seda-yı Türkistan*, S 43, 7 Ekim 1914.
- Ayni, Sadreddin, "Büyük babamızın Musibeti ile Perişan Olan hatırdan Bir Neçe Parişan Şiirler", *Seda-yı Türkistan*, S 42, 30 Eylül 1914.
- Hamza Hekimzade Niyazi, "Mersiye", *Seda-yı Fergana*, S 67, 28 Eylül 1914.
- Haib, Molla Şemsiddinkari, "Merhum Fazılı Nüktedan ve Ferdül Zaman Naşırı Tercüman Ahvali Zaman İsmailbek Gaspirinski Cenablarının Tarih Sali Fevtleri", *Türkistan Vilayetining gazetesi*, S. 80, 12 Ekim 1914.
- Hamidi (Abdulhamid Çolpan), "Marifetperver Babamız İsmail Gaspirinski Hazretleri Hakkında Taziye namemiz", *Seda-yı Fergana*, S 64, 14 Eylül 1914.
- Hatai, "İsmailbek Hazretleri Yadıga", *Ayna*, S 55, 1914.
- Hocamyarov, Tölegen (Tevella), "Edibi Zaman, Naşırı "Tercüman" İsmailbek Gaspirinski Cenablarına Tarih", *Seda-yı Fergana*, S 65, 26 Eylül 1914.
- Hocamyarov, Tölegen (Tevella), "Mersiye Üstaz İsmailbek Cenapları", *Seda-yı Türkistan*, S 42, 30 Eylül 1914.
- Hüseyinhoca Saadeti, "Mersiye", *Seda-yı Fergana*, 30 Eylül 1914.
- Kemi, Kerimbek, "Hakayıkı Agah, Maarifi Destgah, Üstazi Zaman, Sahibi "Tercüman", Cenab İsmailbek Hazretlerinin Ruhi Pürfutihlerige İttihaf", *Seda-yı Türkistan*, S 43, 7 Ekim 1914.
- Kemi, Kerimbek, "Muteber "Tercüman" ve İsmailbek Gaspirinski Cenabları Hakkında", *Ayna*, S 17, 19 Şubat 1914.
- Mir Server, "Tarihi İrtihali Mirza İsmailbek Gaspirinski", *Ayna*, S 6, 1914.
- Raci, Fahreddin, "İsmailbek Hazretlerine", *Ayna*, S 49, 1914.
- Semerkandi, Vasli, "Tarih-i Rihlet-i Cenab-ı Mirza İsmailbek Sahibi Ceride-i Tercüman Rahmetullahi Rahmatan Vasiatan ve Adhalahul Cinan (Tacikçe)", *Ayna*, S 52, 1914.

Makale ve haberler

- A. Aşurali Zahiri, "Merhum İsmailbek Kandag İşler Kılğan?", *Seda-yı Fergana*, S 60, 17 Eylül 1914.
- Behbudi, Mahmudhoca, "İsmailbek Hazretleri İle Suhbet", *Ayna*, S 49, 1914.
- Behbudi, Mahmudhoca, "İsmailbek Hazretleri", *Ayna*, S 50, 1914.
- Hamza Hekimzade Niyazi, "Yevmü'l Vefat", *Seda-yı Fergana*, S 64, 24 Eylül 1914.
- K. A. "İsmailbek Kim İdi?", *Seda-yı Fergana*, S 67, 28 Eylül 1914.

- K. Ş. S., “Ulug Babam Kaygusu”, *Seda-yı Türkistan*, S 44, 17 Ekim 1914.
- “Kaygılık Telegram”, *Seda-yı Fergana*, S. 59, 14 Eylül 1914.
- Muzaffer, A. Rauf, “Merhum İsmailbek Hazretleri”, *Sedayı Türkistan*, S. 42, 30 Eylül 1914.
- Muzaffer, A. Rauf, “Merhum İsmailbek Namıga Yadgar Kaldıru Meselesi”, *Seda-yı Türkistan*, S 46, 5 Kasım 1914.
- Muzafferiyeye, Sara, “Sefkatlı Atamızdan Ayrılduk,” *Seda-yı Türkistan*, S 43, 7 Ekim 1914.
- Şermühammed, Mirmuhsin, “İnna Lillahi ve İne İleyhi Raciun”, S 75, 25 Eylül 1914.
- “Taşkent Haberleri”, *Seda-yı Türkistan*, S 42, 30 Eylül 1914.
- “Vakit Gazetesinden. İsmailbek Gaspirinski Vefatı”, *Türkistan Vilayetining Gazetesi*, S 73, 18 Eylül 1914.
- “Ziya-yı Azam” *Ayna*, S 48, 1914.